

Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης

8^η συνάντηση:

Στην προηγούμενη συνάντηση εστίασαμε στο έργο του Basil Bernstein, ο οποίος υποστήριξε πως οι κοινωνικές ανισότητες μεταφράζονται σε εκπαιδευτικές μέσα από τη διαμεσολάβηση της γλώσσας και της κοινωνικοποίησης των παιδιών εντός της οικογένειας. Στη συνέχεια θα καταπιαστούμε με το έργο του Pierre Bourdieu (και του συνεργάτη του Passeron), ο οποίος συσχέτισε την εκπαιδευτική ανισότητα με την κουλτούρα. Το έργο του Bourdieu είναι πλούσιο και υπερβαίνει πολλές φορές τα στενά όρια της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης. Για τη δική μας προβληματική θα εστιάσουμε στα βιβλία του *Οι Κληρονόμοι. Οι φοιτητές και η κουλτούρα* και *Η αναπαραγωγή. Στοιχεία για μια θεωρία του εκπαιδευτικού συστήματος*.

Η κοινωνιολογική ανάλυση της εκπαιδευτικής ανισότητας έχει αναδείξει μια σειρά από κοινωνικούς παράγοντες που επηρεάζουν τη σχολική επιτυχία, όπως το φύλο, το οικονομικό κεφάλαιο και η μόρφωση των γονιών. Εμπειρικές έρευνες έχουν δείξει πως το μορφωτικό επίπεδο των γονιών και οι προσδοκίες για το μέλλον των παιδιών τους εμφανίζονται ως ισχυροί παράγοντες στη σχολική επιτυχία. Σε πολλές περιπτώσεις το οικονομικό κεφάλαιο συνυπάρχει με το μορφωτικό. Οι οικογένειες των υψηλών οικονομικά στρωμάτων διαθέτουν και ένα εξίσου υψηλό μορφωτικό κεφάλαιο. Ωστόσο, σε περιπτώσεις που οι οικογένειες διαθέτουν ένα παρόμοιο μορφωτικό κεφάλαιο, οι οικονομικές διαφορές δεν φαίνεται να επηρεάζουν τη σχολική επιτυχία. Και αντιστρόφως αν οι οικογένειες έχουν ίδιο οικονομικό επίπεδο, τότε η σχολική επίδοση των παιδιών εξαρτάται από το μορφωτικό επίπεδο των γονιών. Ως εκ τούτου, παιδιά από οικογένειες με υψηλό μορφωτικό κεφάλαιο, αλλά χαμηλά εισοδήματα έχουν σημαντικές πιθανότητες να επιτύχουν σχολικά. Χαρακτηριστικές είναι εδώ οι περιπτώσεις των παιδιών των εκπαιδευτικών, τα οποία τείνουν να έχουν καλά σχολικά αποτελέσματα παρά το γεγονός πως βρίσκονται σε ένα σχετικά χαμηλό οικονομικό επίπεδο.

Από την πλευρά του ο Bourdieu συμφωνεί με τις θεωρίες άμεσης αναπαραγωγής ότι η βασική λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος συνίσταται στην αναπαραγωγή των κοινωνικών δομών και των κοινωνικών σχέσεων. Ωστόσο, σε αντίθεση με αυτές τις προσεγγίσεις δεν δίνει έμφαση αποκλειστικά στο οικονομικό κεφάλαιο των οικογενειών των παιδιών, δηλαδή στο ύψος των εισοδημάτων τους, αλλά στο μορφωτικό ή πολιτισμικό τους κεφάλαιο. Η έμφαση στο πολιτιστικό κεφάλαιο προκύπτει από την ίδια την κοινωνιολογική προσέγγιση του Bourdieu, ο οποίος προσπαθεί να συνθέσει τον Marx με τον Weber. Συμφωνεί με τον Marx πως η αντικειμενική ανάλυση των κοινωνικών σχέσεων αποκαλύπτει αυτές τις σχέσεις πρωτίστως ως σχέσεις δύναμης και εξουσίας. Ωστόσο, θεωρεί αναγκαίο να υπερβούμε τον μεθοδολογικό αντικειμενισμό του Marx και να λάβουμε υπόψη μας την υποκειμενική νοηματοδότηση των κοινωνικών σχέσεων. Υποστηρίζει ότι ακολουθώντας τον Weber οι κοινωνικοί επιστήμονες πρέπει να δουν «στις σχέσεις εξουσίας διυποκειμενικές σχέσεις επιρροής ή κυριαρχίας και να αναπαραστήσουν τις διαφορετικές μορφές εξουσίας (πολιτική, οικονομική, θρησκευτική κ.ο.κ.) ως ισάριθμους τρόπους έκφρασης της κοινωνιολογικά αδιαφοροποίητης σχέσης δύναμης» (Bourdieu & Passeron 2014, 31). Η συνθετική προσέγγιση του Bourdieu διατυπώνεται με αξιωματικό τρόπο στην ανάλυσή του για την αναπαραγωγική λειτουργία της εκπαίδευσης. «Κάθε εξουσία συμβολικής βίας, δηλαδή κάθε εξουσία που κατορθώνει να επιβάλλει σημασίες, και να τις επιβάλλει ως νόμιμες συγκαλύπτοντας τις σχέσεις δύναμης στις οποίες θεμελιώνεται η δύναμή της, προσθέτει σε αυτές τις σχέσεις δύναμης τη δική της ιδιάζουσα, δηλαδή συμβολική, δύναμη» (Bourdieu & Passeron 2014, 30).

Σε αυτή την κοινωνιολογική προσέγγιση ο Bourdieu ορίζει την εκπαίδευση με έναν εντελώς διαφορετικό τρόπο από ό,τι ο Durkheim και οι δομολειτουργιστές. Η κοινωνική λειτουργία της εκπαίδευσης δεν σχετίζεται με την εξυπηρέτηση των αναγκών του κοινωνικού οργανισμού, όπως η κοινωνικοποίηση των νεότερων μελών και η κοινωνική επιλογή. Αντιθέτως, «κάθε παιδαγωγική δράση είναι αντικειμενικά μια συμβολική βία, καθώς αποτελεί επιβολή μιας πολιτισμικής αυθαιρεσίας από μια αυθαίρετη εξουσία» (Bourdieu&Passeron 2014, 31). Ο παραπάνω ορισμός της παιδαγωγικής δράσης καταδεικνύει και τον αναπαραγωγικό ρόλο της εκπαίδευσης. Εφόσον το σχολείο είναι ένας μηχανισμός συμβολικής βίας, ο οποίος επιβάλλει με τρόπο αυθαίρετο τις σημασίες της εξουσίας, τα παιδιά που δεν μοιράζονται τον ίδιο πολιτισμό με αυτόν την εξουσίας καταπιέζονται να εσωτερικεύσουν την πολιτισμική

αυθαιρεσία της εξουσίας. Έτσι, το σχολείο προσθέτει στις ήδη υπάρχουσες σχέσεις δύναμης μια συμβολική δύναμη που παράγεται από τις πρώτες και ταυτόχρονα τις ενισχύει.

Ως εδώ η ανάλυση είναι αρκετά αφηρημένη. Στο έργο τους *Η αναπαραγωγή* οι Bourdieu και Passeron ακολουθούν μια τέτοια αφηρημένη και πολλές φορές στρυφνή ανάλυση στην προσπάθειά τους να διατυπώσουν μια γενική θεώρηση της εκπαίδευσης ανεξαρτήτως του ιστορικού πλαισίου. Ωστόσο σε άλλα έργα τους καταδεικνύουν με πιο εύληπτο τρόπο τη συσχέτιση της κουλτούρας με την εκπαιδευτική ανισότητα εστιάζοντας στον φοιτητικό πληθυσμό.

Ο Bourdieu και ο Passeron δέχονται πως ο πλέον καθοριστικός παράγοντας για τη σχολική επιτυχία είναι η κοινωνική προέλευση. Σε αντίθεση με το φύλο, την ηλικία ή τη θρησκεία η κοινωνική προέλευση είναι ο μόνος κοινωνικός παράγοντας «που εκτείνει την επίδρασή του σε όλους τους τομείς και σε όλα τα επίπεδα της εμπειρίας των φοιτητών, και κατά πρώτο λόγο στους όρους ύπαρξης. Η κατοικία και ο τύπος καθημερινής ζωής που συνδέεται με αυτήν, το ύψος των προσόδων και η κατανομή τους στις διάφορες θέσεις του οικονομικού προϋπολογισμού, η ένταση και η ιδιαιτερότητα του αισθήματος της εξάρτησης ... καθώς και η φύση της εμπειρίας και οι αξίες που συνδέονται με την απόκτησή τους, εξαρτώνται άμεσα και έντονα από την κοινωνική προέλευση (Bourdieu & Passeron 1996, 62). Συνοπτικά η σημασία της κοινωνικής προέλευσης των παιδιών έγκειται στην καταλυτική επίδραση που έχει στην εμπειρία τους, τόσο στη δόμηση όσο και στο περιεχόμενο αυτής της εμπειρίας. Οι συγγραφείς τονίζουν πως η εμπειρία δεν ταυτίζεται με τις πρακτικές. Οι φοιτητές/τριες μπορεί να κάνουν τα ίδια πράγματα, αλλά να τα βιώνουν με διαφορετικό τρόπο.

Η σύνδεση της κουλτούρας με την εμπειρία καταδεικνύει και τον τρόπο που οι συγγραφείς κατανοούν τη σημασία της κουλτούρας. Συνηθίζουμε να διακρίνουμε τον τεχνικό (civilization, Zivilisation) από τον πνευματικό πολιτισμό ή κουλτούρα (culture, Kultur). Ο πρώτος αναφέρει στο σύνολο των τεχνουργημάτων που ο άνθρωπος έχει κατά καιρούς επινοήσει και κατασκευάσει (π.χ. γέφυρες, αυτοκίνητα, υπολογιστές κτλ.), ενώ ο δεύτερος αναφέρεται στα πνευματικά δημιουργήματα του ανθρώπου (ποίηση, ζωγραφική, μουσική κτλ). Επιπλέον, η κουλτούρα συνήθως συνδέεται με τα υψηλά επιτεύγματα του ανθρώπινου πνεύματος. Έτσι, κάνουμε λόγο για υψηλή κουλτούρα σε αντίθεση με τον λαϊκό πολιτισμό ή τη μαζική κουλτούρα. Ωστόσο, στη δική μας προβληματική η έννοια της κουλτούρας χρησιμοποιείται με

έναν πιο ευρύ τρόπο. Πέρα από τη σχέση με την τέχνη, συμπεριλαμβάνει κάθε πτυχή της συσχέτισης του ατόμου με το κοινωνικό και πνευματικό του περιβάλλον, όπως τον τρόπο που το άτομο μιλάει και ντύνεται, τους κανόνες υγιεινής και τους «καλούς τρόπους» στο τραπέζι.

Ο Bourdieu διακρίνει λοιπόν τρεις μορφές κεφαλαίου· το οικονομικό, το πολιτιστικό και το κοινωνικό κεφάλαιο. Το οικονομικό κεφάλαιο σχετίζεται με το ύψος των εισοδημάτων. Το κοινωνικό κεφάλαιο συνίσταται σε ένα πλέγμα μόνιμων κοινωνικών σχέσεων, το οποίο προσφέρει στα άτομα δυνατότητες κοινωνικής ανέλιξης. Είναι αυτονόητο ότι όσο ευρύτερο είναι αυτό το πλέγμα τόσο περισσότερες δυνατότητες κοινωνικής ανόδου έχει το άτομο. Τέλος, το πολιτιστικό ή μορφωτικό κεφάλαιο συνίσταται σε ένα σύνολο από γνώσεις, δεξιότητες και στάσεις σχετικές με την κουλτούρα που αποκτά το άτομο από την οικογένειά του μέσα από τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης. Πιο συγκεκριμένα το πολιτισμικό κεφάλαιο περιλαμβάνει τις διαθέσεις, τις στάσεις και τις προτιμήσεις αναφορικά με τη μουσική, τις επισκέψεις σε μουσεία ή άλλους πολιτισμικούς χώρους, την παρακολούθηση πολιτισμικών εκδηλώσεων, τα χόμπι, τα ταξίδια, το καλό γούστο, αλλά και την εκφραστική άνεση, τον τόνο και το ύφος της φωνής κ.α. Οι τρεις μορφές κεφαλαίου συνδέονται μεταξύ τους. Το οικονομικό κεφάλαιο αποτελεί προϋπόθεση για την απόκτηση πολιτιστικού κεφαλαίου διότι του εξασφαλίζει τη δυνατότητα πρόσβασης σε πολιτισμικά αγαθά, αλλά και ελεύθερο χρόνο για να τα απολαύσει. Ωστόσο, η δομή του συνολικού κεφαλαίου διαφοροποιείται μεταξύ των ατόμων. Κάποιο άτομο μπορεί να διαθέτει μεγάλο οικονομικό κεφάλαιο χωρίς ιδιαίτερο μορφωτικό κεφάλαιο και κάποιο άλλο να έχει σημαντικό μορφωτικό ή κοινωνικό κεφάλαιο χωρίς ιδιαίτερα μεγάλο οικονομικό κεφάλαιο.

Για τον Bourdieu, η κοινωνική κατηγοριοποίηση δεν αφορά αποκλειστικά το οικονομικό κεφάλαιο, αλλά και τις τρεις μορφές κεφαλαίου. «Οι πρωταρχικές αντιθέσεις, εκείνες που διακρίνουν τις μεγάλες τάξεις υπαρξιακών συνθηκών, εκπηγάζουν από το σφαιρικό όγκο του κεφαλαίου ως συνόλου πραγματικά χρησιμοποιημένων πόρων και εξουσιών, οικονομικού κεφαλαίου, πολιτισμικού κεφαλαίου και επίσης κοινωνικού κεφαλαίου: έτσι οι διαφορετικές τάξεις ... κατανέμονται κυμαινόμενες από τις καλύτερα εξοπλισμένες τόσο σε οικονομικό όσο και σε πολιτισμικό κεφάλαιο μέχρι τις περισσότερο στερημένες από αυτές τις δύο απόψεις» (Bourdieu 2002, 162). Στο εσωτερικό αυτών των μεγάλων τάξεων αναπτύσσονται επιπλέον διαφοροποιήσεις ανάλογα με τον όγκο που έχουν τα

διαφορετικά είδη κεφαλαίου. Έτσι, έχουμε τμήματα της ανώτερης τάξης που η αναπαραγωγή τους εξαρτάται από το οικονομικό κεφάλαιο, όπως οι βιομήχανοι, και άλλα τμήματα που η αναπαραγωγή τους εξαρτάται από το πολιτισμικό κεφάλαιο, όπως οι ακαδημαϊκοί καθηγητές.

Όσοι/ες διαθέτουν, λοιπόν, ένα υψηλό πολιτισμικό κεφάλαιο καταναλώνουν συχνότερα πολιτισμικά αγαθά και αποκτούν ωσμωτικά μια συγκεκριμένη στάση απέναντι σε αυτά, ενώ το είδος των πολιτισμικών αγαθών που καταναλώνεται διαφοροποιείται ανάλογα την κοινωνική προέλευση. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα έρευνας για το κοινό των μουσείων στην Ελλάδα (Βιδάλη 2012), το 69,9% των επισκεπτών των μουσείων προέρχονταν από την ανώτερη κοινωνική τάξη, το 27% από την μεσαία και, μόλις, το 3,1% από την κατώτερη κοινωνική τάξη. Ακόμη, το 68,5% των επισκεπτών των μουσείων ήταν απόφοιτοι ανώτατης εκπαίδευσης ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των επισκεπτών έως και απόφοιτοι γυμνασίου ήταν 4,7%. Οι διαφοροποιήσεις αυτές αυξάνονται ως προς το είδος του μουσείου. Για παράδειγμα, στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών οι απόφοιτοι έως και Γυμνάσιο αποτελούσαν το 6,5% των επισκεπτών και οι απόφοιτοι ανώτατης εκπαίδευσης το 63,2%, ενώ στην Εθνική Πινακοθήκη τα αντίστοιχα ποσοστά ήταν 2,7% και 79,1%. Ενδιαφέρουσες διαφοροποιήσεις υπήρξαν και στο ερώτημα για τις προηγούμενες επισκέψεις στο μουσείο. Το 40% περίπου των επισκεπτών που προέρχονται από την κατώτερη κοινωνική τάξη επισκέφτηκε το μουσείο σε παιδική ηλικία έναντι του 80% των επισκεπτών από την ανώτερη κοινωνική τάξη. Γίνεται, λοιπόν, εμφανές πως τα παιδιά των ανώτερων κοινωνικά στρωμάτων έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες (διπλάσιες εν προκειμένω) να επισκεφτούν για πρώτη φορά το μουσείο με την οικογένειά τους και με τον τρόπο αυτό να αποκτήσουν μια εξοικείωση με τον χώρο και τη λειτουργία του.

Σε αντίστοιχη έρευνα για το κοινό του θεάτρου (Παναγιωτόπουλος & Βιδάλη 2012) το 66% των θεατών προέρχονταν από τις ανώτερες κοινωνικές και επαγγελματικές κατηγορίες, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις κατώτερες κατηγορίες ήταν μόλις 6%. Ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης των θεατών, το 62% είχε ανώτατη εκπαίδευση και μόλις το 4,4% είχε τελειώσει έως και γυμνάσιο. Οι διαφορές αυτές εντείνονται αν εξεταστούν με κριτήριο το είδος της θεατρικής παράστασης. Τη «Μήδεια» παρακολούθησε το 45% των θεατών ανώτατης εκπαίδευσης και το 10% των αποφοίτων δημοτικού, ενώ τον «Μπακαλόγατο» το 20% των θεατών ανώτατης εκπαίδευσης και το 20% των απόφοιτων δημοτικού.

Σύμφωνα με έρευνα του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου (ΕΚΕΒΙ) που πραγματοποιήθηκε το 2010 το ποσοστό όσων δεν διαβάζουν βιβλία εξαρτάται σημαντικά από την εκπαίδευση των γονιών τους. Όσοι/ες δεν διαβάζουν βιβλία έχουν κατά 48% γονείς με κατώτερο μορφωτικό επίπεδο, ενώ μόλις το 13% έχει έστω ένα γονιό με ανώτερη μόρφωση. Αντιθέτως, οι ασθενείς αναγνώστες (1-9 βιβλία τον χρόνο) έχουν ένα έστω γονιό με ανώτερη μόρφωση σε ποσοστό 54%.

Αναλύοντας περαιτέρω το πολιτιστικό κεφάλαιο ο Bourdieu διακρίνει τρεις διαστάσεις του ή μορφές του· η εξωτερική μορφή του πολιτισμικού κεφαλαίου, η εσωτερικευμένη ή εγγενής και η θεσμοποιημένη μορφή. Η εξωτερική μορφή αναφέρεται στα πολιτισμικά αγαθά τα οποία βρίσκονται στην κατοχή κάποιου και μπορούν να μεταβιβασθούν, όπως βιβλία, μουσικοί δίσκοι, πίνακες ζωγραφικής, ταινίες κτλ. Αν και η κατοχή πολιτιστικών αγαθών κρίνεται σημαντική και συνδέεται στενά με το οικονομικό κεφάλαιο, δεν συνεπάγεται άμεσα την κατανόηση και την απόλαυση αυτών των αγαθών.

Η εσωτερικευμένη μορφή του πολιτισμικού κεφαλαίου αναφέρεται σε μόνιμες συνήθειες, στάσεις και δεξιότητες που έχει αποκτήσει το άτομο κατά την κοινωνικοποίησή του. Η εσωτερικευμένη μορφή προϋποθέτει, λοιπόν, μια διαδικασία εγχάραξης, η οποία επιτελείται αργά και αβίαστα μέσα από τη συμμετοχή του παιδιού σε συγκεκριμένες πολιτιστικές πρακτικές. Αν π.χ. ένα παιδί κοινωνικοποιείται εντός μιας οικογένειας στην οποία οι γονείς αφιερώνουν χρόνο για να διαβάζουν βιβλία ή να παρακολουθούν θέατρο, το παιδί εξοικειώνεται σταδιακά με αυτές τις πρακτικές, τις εκλαμβάνει ως κάτι φυσικό και θετικό και μαθαίνει να τις εκτιμά και να τις προτιμά.

Αναπτύσσεται, έτσι, αυτό που ο Bourdieu ονομάζει *habitus*, δηλαδή μια συγκεκριμένη έξη. Το *habitus* ορίζεται ως «ένα υποκειμενικό, αλλά όχι ατομικό σύστημα από εσωτερικευμένες δομές (*internalized structure*), σχήματα αντίληψης, σύλληψης και δράσης που είναι κοινά σε όλα τα μέλη μίας ομάδας ή τάξης και που συνιστούν την προϋπόθεση κάθε αντικειμενοποίησης και ενόρασης» (Μουζέλης 1994, 54). Ο Ν. Μουζέλης (1994) συγκρίνει εύστοχα το *habitus* του Bourdieu με τον κοινωνικό ρόλο του Parsons. Και οι δύο θεωρητικοί αποδίδουν μεγάλη σημασία στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης για να κατανοήσουν την ατομική συμπεριφορά. Ωστόσο, κατανοούν αυτή τη διαδικασία διαφορετικά. Ο Parsons αναλύει την κοινωνικοποίηση μέσω της τριμελούς διάκρισης των συστημάτων: πολιτισμικό σύστημα, κοινωνικό σύστημα και σύστημα προσωπικότητας. Η συμπεριφορά του

ατόμου μπορεί να κατανοηθεί σε τρία επίπεδα: στο πολιτιστικό που σχετίζεται με ορισμένες θεμελιώδεις αξίες που έχουν κερδίσει την κοινωνική συναίνεση, στο κοινωνικό, όπου οι αφηρημένες αξίες συγκεκριμενοποιούνται σε προσδοκίες και κανονιστικές απαιτήσεις κατά την επιτέλεση ενός ρόλου και στο επίπεδο της προσωπικότητας όπου οι προσδοκίες και οι κανονιστικές απαιτήσεις εσωτερικεύονται σε τάσεις και ανάγκες του ίδιου του ατόμου. Από την πλευρά του ο Bourdieu θα προσπαθήσει να κατανοήσει τη συμπεριφορά του ατόμου αναλύοντας το σύστημα προδιαθέσεων που διαμορφώθηκε μέσα από τις διάφορες διαδικασίες κοινωνικοποίησης του παρελθόντος σε διαφορετικές κοινωνικές δομές. Αντί να σταθεί στην εσωτερίκευση των απαιτήσεων και των προσδοκιών που απορρέουν από έναν κοινωνικό ρόλο, θα επιμείνει σε ένα σύστημα σχημάτων αντίληψης, αξιολόγησης και δράσης που χρησιμοποιεί το άτομο ευέλικτα και ποικιλότροπα ανάλογα με την κατάσταση που αντιμετωπίζει.

Η εσωτερίκευση του πολιτισμικού κεφαλαίου δεν μπορεί να αγορασθεί όπως η εξωτερική μορφή του πολιτισμικού κεφαλαίου. Δεν αφορά απλώς την κατανάλωση πολιτισμικών αγαθών. Είναι αποτέλεσμα μια μακρόχρονης κοινωνικοποιητικής διεργασίας στην οποία το άτομο συμμετέχει ενεργά. Το πολιτισμικό κεφάλαιο «κοστίζει χρόνο, και χρόνο ο οποίος πρέπει να επενδυθεί προσωπικά από τον επενδυτή ... μοιάζει με το μαύρισμα στον ήλιο ... Αυτός που το κατέχει το πλήρωσε με τον ίδιο του τον εαυτό, και με ότι πολυτιμότερο έχει, το χρόνο του» (Bourdieu 1994, 78-80). Ωστόσο, η εσωτερίκευση του πολιτισμικού κεφαλαίου δεν αφορά απλώς μια προσωπική επιλογή. Εμπλέκεται στην ενοχή του προνομίου. Και αυτό διότι η εσωτερίκευση του πολιτισμικού κεφαλαίου προϋποθέτει τη σχόλη, την απουσία του οικονομικού καταναγκασμού, η οποία με τη σειρά της από το οικονομικό κεφάλαιο της οικογένειας.

Η θεσμοποιημένη μορφή πολιτισμικού κεφαλαίου αφορά το πολιτισμικό κεφάλαιο που αποκτάται στα εκπαιδευτικά ιδρύματα και νομιμοποιείται μέσα από τους τίτλους σπουδών. Οι τίτλοι σπουδών δεν μεταβιβάζονται, ούτε κληρονομούνται. Αντιθέτως, θα πρέπει να κατακτηθούν μέσα από το εκπαιδευτικό σύστημα. Για τον λόγο αυτό προσδίδουν ιδιαίτερος κύρος στους κατόχους τους και νομιμοποιούν το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα. Η θεσμοποιημένη μορφή πολιτισμικού κεφαλαίου συνδέεται με το ζήτημα της εκπαιδευτικής ανισότητας στον βαθμό που αποκτάται από όσους έχουν ήδη την εσωτερικευμένη μορφή.

Ο Bourdieu διακρίνει δύο βασικά στοιχεία του πολιτισμικού κεφαλαίου που έχουν μεγάλη σημασία για την εκπαιδευτική διαδικασία και κατά επέκταση για την κατανόηση της εκπαιδευτικής ανισότητας. Το πρώτο στοιχείο αφορά τη γλώσσα. Η ανάλυση του Bourdieu μοιάζει σε πολλά σημεία με αυτήν του Bernstein. Ωστόσο, ενώ ο δεύτερος δίνει έμφαση στη μορφή της γλώσσας, όπως αυτή προσδιορίζεται από τη μορφή των κοινωνικών σχέσεων εντός των οποίων κοινωνικοποιείται το παιδί, ο δεύτερος δίνει έμφαση στη σχέση του ατόμου με τη γλώσσα, δηλαδή στο γλωσσικό habitus.

Ο Bourdieu εκκινεί την ανάλυσή του από την καθηγητική γλώσσα. Παρατηρεί πως ο σχολικός θεσμός αποδίδει στον καθηγητή τη θέση της αυθεντίας, η οποία καθορίζει ποιος, πότε και πόσο μπορεί να μιλάει, αλλά και τι να λέει. Η αυθεντική επικοινωνία μεταξύ καθηγητή και μαθητών αποκλείεται και η γλώσσα από όργανο επικοινωνίας «γίνεται ένα όργανο μαγικού εξορκισμού, η πρωταρχική λειτουργία του οποίου είναι να επιβεβαιώνει και να επιβάλλει την παιδαγωγική αυθεντία της επικοινωνίας και του περιεχομένου της» (Bourdieu&Passeron 2014, 154). Αυτή η καθηγητική γλώσσα δεν είναι η μητρική γλώσσα κανενός. Ωστόσο, η αστική γλώσσα των προνομιούχων τάξεων είναι λιγότερο απομακρυσμένη από την καθηγητική γλώσσα από ότι η λαϊκή γλώσσα των κατώτερων κοινωνικά τάξεων. Η άνιση αυτή απόσταση από την καθηγητική γλώσσα συσχετίζεται με την εκπαιδευτική ανισότητα. «Η άνιση κατανομή του *σχολικά αποδοτικού γλωσσικού κεφαλαίου* στις διαφορετικές κοινωνικές τάξεις συνιστά μια από τις καλύτερες κρυμμένες διαμεσολαβήσεις με τις οποίες εγκαθιδρύεται η σχέση ... ανάμεσα στην κοινωνική προέλευση και τη σχολική επιτυχία» (Bourdieu&Passeron 2014, 163).

Σύμφωνα με τον Bourdieu οι διαφορετικές γλώσσες οδηγούν και στη διαμόρφωση μιας διαφορετικής σχέσης με τη γλώσσα. Η αστική γλώσσα είναι πιο αφηρημένη και πιο φορμαλιστική, ενώ τείνει προς τον διανοουμενισμό. Ο ομιλητής της διατηρεί μια διακριτική απόσταση από τα πράγματα, ενώ χαρακτηρίζεται από συγκρατημένη άνεση και επιτηδευμένη φυσικότητα. Αντιθέτως, η λαϊκή γλώσσα κινείται από το συγκεκριμένο στο συγκεκριμένο. Αποφεύγει το πομπώδες ύφος, ενώ χρησιμοποιεί τη χλεύη, την ελευθεροστομία και τη χυδαιολογία. Αυτή η διαφορετική σχέση με τη γλώσσα, το διαφορετικό γλωσσικό habitus, γίνεται εμφανές από τη διαφορετική άνεση στον χειρισμό της γλώσσας από τους φοιτητές/τριες. Όσοι/ες προέρχονται από λαϊκά στρώματα επιχειρούν να μιμηθούν τις νόρμες της πανεπιστημιακής έκφρασης με αποτέλεσμα η άνεση που επιδεικνύουν να είναι

βεβιασμένη και επιτηδευμένη. Φλυαρούν, αλλάζουν συνεχώς τόνο ή χειρονομούν έντονα. Αντιθέτως, τα παιδιά των ανώτερων κοινωνικά τάξεων έχουν μια φυσική άνεση στη χρήση της γλώσσας. Ελέγχουν τη ροή του λόγου τους και διατηρούν έναν ομοιόμορφο τόνο και ένα φλεγματικό ύφος. «Η αντίθεση ανάμεσα σε αυτούς τους δύο τύπους σχέσης με τη γλώσσα παραπέμπει σε αντίθεση ανάμεσα σε δύο τρόπους απόκτησης της γλωσσικής γνώσης: την απόκτησή της αποκλειστικά μέσω του σχολείου, που καταδικάζει τον δρώντα σε μια «σχολική» σχέση με τη σχολική γλώσσα, και την απόκτηση της σχολικής γνώσης μέσω της ασυναίσθητης εξοικείωσης, τη μόνη ικανή να παραγάγει πλήρως την πρακτική γνώσης της γλώσσας και της κουλτούρας που επιτρέπει τους υπαινιγμούς και τα υπονοούμενα» (Bourdieu&Passeron 2014, 169-170).

Το δεύτερο στοιχείο του πολιτισμικού κεφαλαίου που διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην εκπαιδευτική διαδικασία είναι η ελεύθερη κουλτούρα. Η ελεύθερη κουλτούρα αναφέρεται σε ένα σύνολο πολιτισμικών αγαθών (θέατρο, μουσική, κινηματογράφος) και στην εξοικείωση του ατόμου με αυτά. Ο Bourdieu παρατηρεί ότι «[ο]ι προνομιούχοι φοιτητές δεν οφείλουν στο περιβάλλον της προέλευσής τους μόνο συνήθειες, προπονήσεις και στάσεις, που τους εξυπηρετούν άμεσα στα σχολικά τους καθήκοντα· από το περιβάλλον αυτό κληρονομούν, επίσης, γνώσεις και τεχνογνωσία, αισθητικά κριτήρια και ένα «καλό γούστο», που η απόδοσή τους στο σχολείο, όσο και αν είναι έμμεση, δεν παύει να είναι εξίσου σίγουρη. Η «ελεύθερη κουλτούρα» ... είναι πολύ άνισα κατανεμημένη στους φοιτητές που προέρχονται από διαφορετικά κοινωνικά περιβάλλοντα ... Το πολιτισμικό προνόμιο είναι έκδηλο, όταν πρόκειται για την οικειότητα με τα έργα, που μπορεί να τη δώσει μόνο η συχνή παρουσία στο θέατρο, στο μουσείο ή στη συναυλία ... Είναι ακόμα πιο έκδηλο στην περίπτωση των γενικά πιο μοντέρνων έργων, που είναι τα λιγότερο «σχολικά». Σε οποιονδήποτε πολιτισμικό τομέα κι αν τους μετρήσουμε ... οι φοιτητές έχουν τόσο πιο πλούσιες και εκτεταμένες γνώσεις όσο ανώτερη είναι η κοινωνική τους προέλευση» (Bourdieu&Passeron 1996, 68-69).

Οι γνώσεις αυτές δεν διδάσκονται από το σχολείο. Η επαφή με ευρύτερα πολιτισμικά αγαθά περιορίζεται στα κλασικά έργα και σε καμία περίπτωση στην τρέχουσα πολιτισμική παραγωγή. Επιπλέον, το σχολείο δεν μπορεί να προσφέρει την εξοικείωση με τα πολιτισμικά αγαθά, διότι οι επισκέψεις σε χώρους πολιτισμού είναι σποραδικές και μάλλον σπάνιες. Συνεπώς η σχολική κουλτούρα κινείται περισσότερο γύρω από τα υψηλά επιτεύγματα του πολιτισμικού παρελθόντος και τα προσεγγίζει

με έναν τρόπο μάλλον γνωστικό παρά βιωματικό. Έτσι, οι επιμελείς μαθητές των κατώτερων τάξεων δεν υστερούν σε γνώσεις γύρω από τα κλασικά έργα. Δεν έχουν καλλιεργήσει, όμως, την ίδια στάση απέναντί τους. Η γνώση τους για τον πολιτισμό παραμένει μηχανιστική και σχολειοποιημένη. Τα παιδιά των λαϊκών τάξεων «μπορούν να φανερώνουν ισοδύναμη γνώση του κλασικού θεάτρου, χωρίς να έχουν την ίδια κουλτούρα ... Οι ίδιες γνώσεις δεν εκφράζουν αναγκαστικά τις ίδιες στάσεις και δεν εμπλέκουν τις ίδιες αξίες: ενώ στους μεν πιστοποιούν την αποκλειστική ισχύ του σχολικού κανόνα και της σχολικής μαθητείας ... στους άλλους εκφράζουν, τουλάχιστον όσο και η υπακοή στις σχολικές επιταγές, την κατοχή μιας κουλτούρας που τη χρωστούν αρχικά στο οικογενειακό τους περιβάλλον» (Bourdieu&Passeron 1996, 71).

Η ελεύθερη κουλτούρα των παιδιών των ανώτερων κοινωνικά τάξεων συνοδεύεται και από μια γενικότερη στάση και προδιάθεση απέναντι στο σχολείο και την κουλτούρα. Χάρη στην κοινωνική και οικονομική τους ασφάλεια τα παιδιά των ανώτερων κοινωνικά τάξεων είναι λιγότερο εξαρτημένα από το σχολείο. Μπορούν να διατηρούν μεγαλύτερη απόσταση από τα στενά όρια του σχολείου, να επιδίδονται σε ευρύτερες εξωσχολικές αναζητήσεις. Διαβάζουν έργα που είναι λιγότερο συνδεδεμένα με τις σπουδές τους και ακολουθούν πολλαπλές σπουδές. Έχουν μεγαλύτερη αυτό-πεποίθηση και επιδεικνύουν το γούστο, το πνεύμα και το στυλ μιας κουλτούρας της ελίτ που έχουν αποκτήσει ωσμωτικά μέσα από το οικογενειακό τους περιβάλλον.

Παρόλο που το σχολείο δεν διδάσκει την ελεύθερη κουλτούρα, την αξιολογεί θετικά και ως εκ τούτου την απαιτεί. Οι καθηγητές έχουν την τάση να εκλαμβάνουν την ελεύθερη κουλτούρα ως φυσικό χάρισμα του παιδιού. Εκλαμβάνουν το πολιτισμικό προνόμιο των ανώτερων κοινωνικών τάξεων ως χάρισμα ή φυσική κλίση με αποτέλεσμα να το αποκρύπτουν και με τον τρόπο αυτό να νομιμοποιούν την αναπαραγωγή των κοινωνικών διαιρέσεων. Αντιθέτως, το παιδί των κατώτερων κοινωνικά στρωμάτων μπορεί να εμφανίζεται ως επιμελής ή σοβαρός μαθητής, εφόσον πειθαρχεί στον σχολικό κανόνα, αλλά ποτέ δεν θα αναδειχθεί σε χαρισματικό. Και αυτό διότι για τα παιδιά των λαϊκών στρωμάτων «η απόκτηση της σχολικής κουλτούρας αποτελεί επείσακτη κουλτούρα» (Bourdieu&Passeron 1996, 75).

Βιβλιογραφία:

- Βιδάλη Μ. (2012), «Η τέχνη της φιλοτεχνίας», στο *Κοινωνικές Επιστήμες*, τχ. 1, σσ. 19-63.
- Bourdieu, P. (2002), *Η διάκριση. Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης*, μτφ. Ν. Καψαμπέλη, Παττάκης, Αθήνα
- Bourdieu, P. & Passeron, J._Cl. (1996), *Οι Κληρονόμοι. Οι φοιτητές και η κουλτούρα*, μτφ. Ν. Παναγιωτόπουλος, Μ. Βιδάλη, Καρδαμίτσα, Αθήνα.
- Bourdieu, P. & Passeron, J._Cl. (2014), *Η αναπαραγωγή. Στοιχεία για μια θεωρία του εκπαιδευτικού συστήματος*, μτφ. Γ. Καράμπελας, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Μουζέλης, Ν. (1994), «Habitus: Η συμβολή του Bourdieu στην κοινωνιολογία της δράσης», στο (επιμ.) Ι. Λαμπίρη-Δημάκη και Ν. Παναγιωτόπουλος *Pierre Bourdieu. Κοινωνιολογία παιδείας*, Καρδαμίτσα-Δελφίνι, Αθήνα.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. Βιδάλη, Μ. (2012), «Ο κόσμος των παραστάσεων. Ο κοινωνικός χώρος του θεάτρου», στο *Κοινωνικές Επιστήμες*, τχ. 1, σσ. 64-94.